

ÁJINIYAZ SHÍGARMALARÍNÍN LEKSIKALÍQ QATLAMÍ

Dauletkarimova Zlixa

Nókis qalalıq 1-sanlı kásip óner mektebiniń qaraqalpaq tili hám ádebiyatı pání oqıtıwshısı

Ulıwma xalqımızdıń sózlik quramına itibar qaratqanımızda, onda xalıqtıń ekonomikalıq mádeniy, siyasiy turmısınıń ózgeriwi hám rawajlanıwı menen tikkeley baylanıslı. Bul haqqında professor E. Berdimuratov: «Tildiń ishki rawajlanıw nızamları arqalı ishki hám sırtqı derekler tiykarında jańa túsiniqlerdi ańlatatuǵın jańa sózler sózlik quramǵa enip, al turmıs qájettiliginen ayırılǵan túsiniqlerdi bildiretuǵın sózler gónerip, geyparaları hátteki quramnan shıǵıp qalıp ta otıradı» deydi, sonday-aq qaraqalpaq tili leksikasınıń tariyxıy mánisi boyınsha tómendegishe toparlastıradı:

1. Óz sózlik qatlam; 2. Túrkiy hám mongól tillerine ortaq sózler; 3. Arab tilinen awısqań sózler; 4. Parsısha-tájikshe sózler; 5. Orıs tilinen hám orıs tili arqalı basqa tillerden kirgen sózler. (1.77.)

Ájiniyaz shıǵarmaları tiliniń leksikalıq qatlamına itibar bergenimizde E. Berdimuratovtıń bólgen klassifikatsiyasındaǵı dáslepki tórt toparı ushırasıwın kóremiz. Belgili ilimpaz Jamal SHámshetov «Qaraqalpaq tilindegi shıǵıs tillerinen kirgen sózler tariyxınan» degen miynetinde (2.18.) «Qaraqalpaq tilindegi arab ózlestirmeleriniń qalıplesiwi tariyxınan» degen bóliminde olardıń tilimizde, kórkem shıǵarmalarda, klassik shayırlar shıǵarmalarında qollanıwın bir neshe derekke baylanıstırıp analizleydi.

1. XVIII-XIX ásirlerdegi qaraqalpaq tilindegi arab sózleri XVI - XVII ásirler menen salıstırǵanda bir qansha ózgerislerge iye.

XVI - XVII ásirlerde arab sózleriniń ózlesiw tiykarınan awızeki sóylew tili yamasa awızeki xalıq dóretpesiniń tili arqalı ózlesip, al jazba til járdemshi roldi oynaǵanı ayıldı.

2. XVIII - XIX ásirlerdegi qaraqalpaq tiliniń ózgeshelikleri aldınǵı dáwirge qaraǵanda anıǵıraq bayqalatuǵın klassiklerdiń shıǵarmaları júzege shıqtı. Bul shıǵarmalarda tiykarınan xalıq tilinde jazılǵan arab sózleri qollanıladı.

Ájiniyaz shıǵarmalarınıń leksikalıq qalamında da óz tillik sózler, túrkiy hám mongól tiline tán sózler, tájikshe-parsısha, arab –tillerinen kirgen sózler kóplep ushırasadı.

Bunıń baslı sebebi dep sol XIX ásirlerdegi hár qıylı hújjetlerdiń hám diniy ádebiyatlar tiliniń leksikasındaǵı arab ózlestirmeleri menen salıstırǵanda qollanılıw jiyiligi jaǵınan az muǵdarda belgilenedi hám bularda xalıq tiline sińisken arab ózlestirmeleriniń kóp qollanılıwı kózge tusedi.

Bul Kúnxoja yamasa Berdaq shıǵarmalarında óz tillik sózler kóplep ushırassa, al Ájiniyaz shıǵarmalarında ele xalıq tiline sińispegen, kitabıy til arqalı ótken arab, parsı, tájik tillik sózlerdi kóplep ushıratamız.

J. Shámshetovtıń ózlestirmelerdi toparlastırıwın bassılıqqa alıp, Ájiniyaz shıǵarmalarındaǵı ózlestirmelerdiń qollanılıwına qaray tómendegi toparlarǵa bólip qarayıq: Demek, klassik shayırlar sonıń ishinde Ájiniyaz shayır shıǵarmalarınıń leksikalıq qatlamında arab tillik ózlestirmelerdiń ulıwma xalıqlıq tilge sińiskenligin yamasa sińispegenligin tómendegishe bólip qaraymız:

1. Sol dáwirlerde, shayır Ájiniyaz jasaǵan dáwirde jedel qollanılǵan arab sózleri. Bul sózler toparı sol dáwirlerdegi hújjetlerdiń, diniy ádebiyatlardıń hám klassiklerdiń ulıwma barlıq jazba dereklerdiń tilinde kórinedi.

2. Ájiniyaz shıǵarmalarında jedel qollanılǵan arab ózlestirmeleri de ushırasadı.

Bul toparǵa kiretuǵın arab sózleri Ájiniyaz shayır shıǵarmaları leksikasında, sol dáwirdegi hújjetlerdiń hám diniy ádebiyatlardıń tiline qaraǵanda az muǵdarda qollanıladı. Sebebi shayırdıń tili – bul xalıqtıń tili.

Mısalı, xalıq tilinde siyrek ushırasatuǵın ózlestirmeler Ájiniyaz shıǵarmaları leksikasında kóplep qollanıladı. Mısalı: Ismi sháriyf – húrmetliniń atı; İlahiy – quday; Alla taala – júdá ullı Alla; Ájdad – baba; İnshaalla – quday qálese; Subhan – qudaydı maqtaw; Salat – duwa; İnayat – jaqsılıq; Arıp – bilimli; Pák – ospan, quday; Pazıylet – qásiyet; Mánáwwar – nur beriwshi.

Bala etsem onıń ismi-sháriypin, Ótken bir yaqshınıń atı yańlıdı. («Yańlıdı»)

Ulıwma, Ájiniyaz shayır shıǵarmaları leksikasında, bólim kópshiligi arab–parsı tillik ózlestirmeler bolıp, onı xalıqqa tanımalı ózlestirmeler hám xalıqqa onsha tanımalı emes ózlestirmeler dep qarastırırıwımızǵa boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Бердимуратов Е. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкис, Билим, 1994, 77 –бет.
2. Шәмшетов Ж. Қарақалпақ тилиндеги шығыс тиллеринен кирген сөзлер тарийхынан. Нөкис, Қарақалпақстан, 1984, 18-бет